

BROK

Lokalizacja (historyczna i współczesna)

BROK, powiat ostrowski ziemi nurskiej województwa mazowieckiego (ob. powiat ostrowski, województwo mazowieckie), dekanat ostrowski, diecezja płocka (ob. dekanat ostrowski, diecezja łomżyńska), kościół parafialny pw. Św. Andrzeja apostoła, sklepienia, ściany nawy, kompletna polichromia renesansowa

Datowanie (z fazami)

ok. 1560-1569

Fundator / fundatorzy (odpowiednio do faz)

biskup płocki Jędrzej Noskowski

Wykonawcy (osoby, warsztat, krąg artystyczny) – pierwotni i wtórni

proj. Giovanni Battista Venetus z Płocka (atryb.), wyk. Wojciech z Warszawy (atryb.)

Historia powstania

Brok to od XIII w. gród, a później miasto rezydencjonalne biskupów płockich nad Bugiem, wchodzące w skład dużego kompleksu dóbr ziemskich w widłach Bugu i Narwi, między Pułtuskiem i Brokiem. Murowany z cegły, renesansowy kościół parafialny ufundował w 1542 lub 1544 r. ówczesny biskup płocki Samuel Maciejowski, budowla dokończona przed 1560 r. nakładem jego następcy – Jędrzeja Noskowskiego, wtedy konsekrowany. Plany opracował zamieszkały w Płocku murator włoski Giovanni Battista Venetus (zm. 1567), osiadły w dawnej stolicy Mazowsza w związku z kontynuowaniem po połowie lat 30. XVI w. pracy przy renesansowej katedrze, zaprojektowanej przez spółkę architektoniczno-rzeźbiarską Włochów z Krakowa: Bernardina Zanobiego de Gianotisa, Giovanniego Ciniego da Siena i Filippa da Fiesole (bud. 1531-1536). Jednonawowy, z prezbiterium z apsydą, nakryty kolebkami z regularną siecią sklepienną wg koncepcji Sebastiana Serlia na podstawie antycznych wzorów rzymskich, został zaprojektowany przez Venetusa od początku z iluzjonistyczną dekoracją malarską mającą imitować artykulację ścian i sieci sklepiennej, z rozbudowanym programem figuralnym w partii pasa wnek arkadkowych u podstawy sklepień (Jezus-Salvator Mundi, patriarchowie, prorocy i bohaterowie Starego Testamentu, diakoni oraz świeccy: kobiety i mężczyźni) i na filarach (święci apostołowie, zespół zacheuszków). Zrealizowana najpóźniej do 1569 r.

Przekształcenia, remonty, konserwacje

W 1620 r. dobudowa północnej kaplicy brackiej, fund. ks. prob. Jan Odrzywołek Kapusta, uszkodzony w trakcie III wojny północnej (1702-1710), 1744 remont kapitalny połączony z zatynkowaniem sklepień i ścian, 1820 – nowa kaplica południowa z przedsionkiem oraz neogotycka kruchta zachodnia. Uszkodzony 1939 i 1945, remontowany wkrótce potem, następnie w latach 1969-1971 – ich ramach w 1971 r. odsłonięcie spod tynku dobrze zachowanej renesansowej polichromii na sklepieniu w prezbiterium, poczyniono też co najmniej jedną niewielką odkrywkę na filarze południowym łuku tęczowego, co uwidocznilo stopę postaci apostoła i dekoracyjny zacheuszek z tej samej fazy (Izabela Galicka i Hanna Sygietyńska przed 1977 zidentyfikowały te elementy jako fragment wyobrażenia św. Krzysztofa i floratury), konserwacja do 1977, kier. Andrzej Kluś; 1998-2001 kompleksowy remont konserwatorski, połączony z odkryciem w 1998 r. kolejnej partii fresków w nawie i konserwacją w latach 2000-2001 całej malatury, wyk. art.-kons. K. Kudelski.

Kompozycja / układ

Polichromia iluzjonistyczna podkreślająca podziały kasetonowe kolebki sklepień obu części świątyni (sieć ceglano-gipsatorska, tynkowana, odpowiednio z 10 x 7 i 16 x 9 rzędami kolistych kasetonów połączonych listwami), z zastosowaniem motywów geometrycznych: prostokąty, romby i pary linii, w tonacji szarej z elementami świateł i cieni (biele kredowe i czernie), we wnętrzach kasetonów w tonacji cynobru, jasnoszare otoki z pasem perełkowania, w nich rozetki roślinne, zielonkawe, tła między nimi jasnopomarańczowe; gzymsy podkreślone cynobrem z podkreśleniem linii podziałów czernią; znajdujący się poniżej pas wnek arkadowych, z podziałem na dwa typy wynikające z konstrukcji ścian i

przenoszenia ciężaru sklepienia na filary przyścienne (tzw. typ pułtuski) – hemisferyczne, zamknięte parasolowymi konchami, w tonacji jasnoszarej z czarnymi liniami podziałów, w nich Jezus-Salvator Mundi w na osi ściany wschodniej, postaci patriarchów i królów żydowskich ze Starego Testamentu, wokół nich banderole z ich imionami zapisanymi kapitałą renesansową, – z ukośnie zagłębionymi ściankami, w nich imitacje drzwi na kowalskich zawiasach, w których mniejsze wnęki prostokątne, na ich tle lub we wnętrzu postaci męskie i kobiece oraz księża i diakoni z paramentami liturgicznymi, księgami i świecznikami, wszystkie postaci ujęte w $\frac{3}{4}$ w lewo lub prawo, odpowiednio w kierunku wschodnim (ołtarza głównego), wszystkie wykonane w manierze rysunkowej, o realistycznie potraktowanych, zindywidualizowanych rysach i strojach; w nawie wyłącznie podziały architektoniczne, w niszach jednolite tła w tonacji cynobru.

W drugim przęśle prezbiterium, na filarze południowym, na wys. ponad 2 m niewielka odkrywka o nieregularnych obrysie, z widocznym górnym prawym fragmentem renesansowego kolistego zacheuszka z otokiem w formie stylizowanego wieńca laurowego, powyżej pas liniowy, nad którym fragment prawej masywnej stopy męskiej, należącej najprawdopodobniej do postaci jednego ze świętych apostołów.

Ikonografia

Podziały architektoniczne sieci w kolebkach prezbiterium i nawy wyłącznie z motywami zdobniczymi. Cykl postaci we wnękach pasa arkadowego, złożony z Jezusa-Salvatora Mundi, Patriarchów, Królów i bohaterów Izraela i Judy: Mojżesza, Aarona, Jozuego, Saula, Dawida, Salomona i Samsona, uzupełnionych o realistyczne postacie współczesnych: świeckich i duchowych, wszystkich zwróconych ku Jezusowi w polu centralnym ściany wschodniej (nad apsydą z ołtarzem głównym), dedykowany historii Starego i Nowego Przymierza między narodem wybranym (Kościołem) a Stwórcą i Sędzią Dnia Ostatecznego. Z uwagi na mniejsze rozmiary kościoła w Broku jest to redukcja bardziej rozbudowanego programu ideowo-treściowego w kolegiacie w Pułtusku, wcześniejszego dzieła Venetusa i mal. Wojciecha z Warszawy (1551-1560). Cykl postaci apostołów-filarów Kościoła na podporach, powiązanych z zacheuszkami, ma podstawę teologiczną i należy do kanonicznych w sztuce Europy facjińskiej, a związanych z obrzędem benedykcji / konsekracji świątyń chrześcijańskich.

Analiza formalno-stylistyczna

W świetle wcześniejszych ustaleń Klusia, Galickiej i Sygietyńskiej, Kudelskiego, Sagała oraz Roberta M. Kunkla atrybucja projektu całej dekoracji Giovanniemu Battistie Venetusowi z Płocka oraz jej wykonania przez malarza Wojciecha z Warszawy (wcześniej zatrudnionego w Pułtusku, zapewne także w Brochowie) są słuszne. W badaniach Kunkla i Adama J. Miłobędzkiego podkreślona została – wynikająca z przyjętego przez Venetusa na Mazowszu redukcyjnego typu konstrukcyjnego budowli ceglanych, pozbawionych detalu kamiennego – konieczność zastąpienia tego ostatniego iluzjonistycznym malarstwem ściennym, które tenże murator projektował samodzielnie jako niezbędne uzupełnienie warstwy budowlanej wznoszonych świątyń. Z uwagi na niekonsekwencję w prowadzeniu badań sondażowych w Broku nie odsłonięto jeszcze oryginalnych warstw malarskich na ścianach obu części kościoła, co pozwoliło by zrekonstruować – podobnie jak miało to miejsce w Pułtusku (i wtórnie – w Brochowie) pełny program malarski.

W warstwie formalno-stylistycznej malatury ścienne autorstwa Venetusa i Wojciecha z Warszawy prezentują prowincjonalne formy środkowoeuropejskiego renesansu 2. poł. XVI w., w którym większość detali architektonicznych, motywów ornamentalnych oraz kompozycje figur czerpano z grafiki południowoniemieckiej i naddunajskiej sprzed połowy tego stulecia, odpowiednio z Norymbergi, Augsburga (Hans Dürer, Georg Pencz, Peter Flötner i tzw. Mali mistrzowie) oraz z Ratyzbony, Pasawy czy Wiednia (Hans Holbein, Lukas Cranach st. i in.). Takie same źródło wzorów i tendencje stylowe cechują pozostałe zachowane zespoły malatur z XVI w. na Mazowszu – poza przytoczonymi dziełami z grupy pułtuskiej także w kościołach drewnianych w Czerniewicach, Sarbiewie i Boguszycach.

Źródła i literatura przedmiotu

Ostrołęka, WUOZ Mazowsze, Delegatura, archiwum, bez sygn., A. Kluś, *Malowidła ścienne w kościele parafialnym w Broku*. Studium historyczne opracowane na zlecenie WKZ w Ostrołęce, 1980, mpis; bez sygn., K. Kudelski, *Dokumentacja konserwatorska dotycząca prac badawczo-odkrywczych i zabezpieczających polichromię sklepienia nawy kościoła pw. św. Andrzeja apostoła w Broku w 1998 r.*, mpis.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. X: *Województwo warszawskie*, red. I. Galicka, H. Sygietyńska, z. 12: *Powiat ostrowsko-mazowiecki*, oprac. I. Galicka, H. Sygietyńska i D. Kaczmarzyk, Warszawa 1974, s. 7-9, fig. 9, 10; I. Galicka, H. Sygietyńska, *Zabytki powiatu ostrowskomazowieckiego*, [w:] *Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i regionu*, red. red. S. Russocki, Warszawa 1975, s. 319-346; eedem, *Zabytki Broku*, [w:] *Brok i Puszcza Biała. Przeszość – środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze*, red. J. Kazimierski, Ciechanów 1989, s. 240-249; R. M. Kunkel, *Architektura gotycka na Mazowszu*, Warszawa 2006, s. 194-195; A. Sagała, *Renesansowa dekoracja malarska na sklepieniu kościoła w Broku*, „Mazowsze. Dziedzictwo kulturowe”, nr 1/13: 2000, s. 85-88, il. nlb. na s. 86, 87; T. Grabowski, *Kościół parafialny w Broku i jego problematyka konserwatorska na przestrzeni ostatniego stulecia*, „Studia Łomżyńskie”, 24: 2013, s. 230-233; M. Wardzyński, *Sztuka nowożytna na Mazowszu. Zarys problematyki*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2: 1527–1795, red. J. Tyszkiewicz, Warszawa 2015, s. 636–639; idem, *Potęga iluzji – renesansowe polichromie w Pułtusku, Broku i Brochowie*, [w:] *Poza Warszawą*, red. A. Pieńkos, M. Wardzyński, t. 1: *Arcydzieła plastyki dawnej XII–XVIII wieku w świątyniach i rezydencjach Mazowsza*, red. M. Wardzyński, Warszawa 2018, s. 92–95; idem, *Malarstwo monumentalne doby nowożytnej na historycznym Mazowszu. Nowe kierunki i perspektywy badań*, [w:] *Inwentaryzacja i katalog zabytków jako podstawa ochrony i polityki konserwatorskiej. Metody, osiągnięcia, zamierzenia*, pod red. Jakuba Lewickiego, Warszawa 2020, s. 118, 122, 135; M. Korpała, (w druku).

Fotografie:

Brok, kościół parafialny pw. Św. Andrzeja apostoła, prezbiterium, sklepienie, widok ogólny, przed 1569, fresk, proj. Giovanni Battista Venetus z Płocka (atryb.), wyk. Wojciech z Warszawy (atryb.), fot. MW, 2016

Brok, kościół parafialny pw. Św. Andrzeja apostoła, nawa, sklepienie, widok ogólny, przed 1569, fresk, proj. Giovanni Battista Venetus z Płocka (atryb.), wyk. Wojciech z Warszawy (atryb.), fot. MW, 2016

Brok, kościół parafialny pw. Św. Andrzeja apostoła, prezbiterium, ściana północna, fragment pasa wnek arkadowych, przed 1569, fresk, proj. Giovanni Battista Venetus z Płocka (atryb.), wyk. Wojciech z Warszawy (atryb.), fot. MW, 2016

Brok, kościół parafialny pw. Św. Andrzeja apostoła, prezbiterium, ściana wschodnia, pas wnek arkadowych, przedstawienie Jezusa-Salvatora Mundi, przed 1569, fresk, proj. Giovanni Battista Venetus z Płocka (atryb.), wyk. Wojciech z Warszawy (atryb.), fot. MW, 2016

Brok, kościół parafialny pw. Św. Andrzeja apostoła, prezbiterium, ściana północna, pas wnek arkadowych, postać Mojżesza, przed 1569, fresk, proj. Giovanni Battista Venetus z Płocka (atryb.), wyk. Wojciech z Warszawy (atryb.), fot. K. Kudelski, 2001

Brok, kościół parafialny pw. Św. Andrzeja apostoła, prezbiterium, ściana południowa, pas wnek arkadowych, postać diakona, przed 1569, fresk, proj. Giovanni Battista Venetus z Płocka (atryb.), wyk. Wojciech z Warszawy (atryb.), fot. K. Kudelski, 2001